

KNJIŽEVNOST NAD STOLETNOM MAPOM BEOGRADA

Tamara KRSTIĆ
Radio Beograd

Rad predstavlja pojedine tačke na stogodišnjoj mapi književnog Beograda. U hronološkom sledu izdvojena književna dela pokazuju razvoj slike grada, uslovljene, kako različitim pravcima i tendencijama u književnosti XX veka, tako i samom istorijom, socijalnim i kulturnim promenama. Metamorfoze urbanog u književnim delima srpskih pisaca i na početku XXI veka nastaju u sudaru nasleđene kulture, kulture jednog kolektiva i onog pojedinca, junaka koji u grad učitava osećanje i duh svog vremena. Žanrovska određenja koja stoje u podnaslovima dela kao što su, „beogradski roman” i „roman o Beogradu”, omeđiće gradski prostor teksta nad kojim se radi junak ili lik jednog dela. Zagledani podjednako u prošlost i savremenost grada, pokušavaće da istinu svog bića pronađu u velikom gradu i poistovete je sa svim onim što jeste Beograd.

Ključne reči: srpska književnost, Beograd, roman o Beogradu, slika grada, identitet grada

„Književnost i umetnost su za nas beznačajne stvari. Sreća i dobro jednog naroda ne leži u njegovom umnom i kulturnom napretku, kao što ste vi nekada mislili, već u mirnom i pravilnom toku života (jelo, piće i odelo); i to kad mi niko ne remeti domaći mir, onda je to prava sreća.

– Ah, – prekidoh je mi smo to nazivali svinjskim životom. Čoveku smo ostavljali mnogo uzvišenije ciljeve...

– Bili ste na pogrešnom putu.

– Lepo, a šta će vam škole, kada one ne doprinose ništa ljudskoj sreći onakvoj kakvu vi određujete?

– Samo zbog državnih potreba, inače, razume se, nisu nužne.”

Svetolik Ranković, U XXI veku

„Majsko jutro 2011. godine posle Hristova rođenja, s punim sunčanim sjajem, širi se nad pitomim Beogradom.

Po bregovima oko ogromnoga grada na sve strane letnjikovci i stanovi u vrtovima punim šarenoga cveća. Po vazduhu ajeroplani kao leptirovi nose poštu u Ljubljanu Zagreb, Zadar, Sarajevo, Skadar na Bojani, Ohrid, Prizren, Skoplje i Niš. Od nekadašnjih varošica Zemuna i Pančeva postali su takođe veliki gradovi, vezani električnim tramvajima s Beogradom. Na Savi i Dunavu je nekoliko mostova, a bezbroj parnih lađica vrše saobraćaj vodom. Železnički vozovi iz centralne stanice jure svaki čas na sve strane u svim pravcima, a najčešći su i najpuniji ka Jadranskom moru, ka Skadru na Bojani, ka Ulcinju i ka Dubrovniku.”

Stojan Novaković, *Nakon sto godina*

„Beograd je posle 200 godina jedna od najvećih varoši na jevropeskom Istoku...”

Anonimni autor

NASUPROT GODINAMA S KRAJA XIX VEKA,

u kojima još uvek preovladava realistična proza okrenuta ruralnom i seoskom životu, navedeni delovi utopija nepoznatog autora, Stojana Novakovića (1842–1915) kao i pripovedne antiutopije Svetolika Rankovića, na koje je skrenuo pažnju Ivo Tartalja u knjizi *Beograd XXI veka*, primećujemo možda i prve napore i želje da se razume misterija grada, njegovo planiranje i podizanje. Takve projekcije, koje prikazuju Beograd u XXI veku, pokazuju bar delimično jednu od tri ideje o vrednovanju grada u poslednjih dvesta godina koje ističe Karl E. Šoške u svom tekstu „Ideja o gradu u evropskoj misli: Od Voltera do Špenglera.”: grada kao vrline u kojem se uređena urbanistička slika prenosi i na idealno socijalno, političko uređenje zemlje čija se prestonica prikazuje. U narednim etapama grad će prerasti u porok, a potom će se razvijati kao grad izvan dobra i zla. Teško je reći koliko je Beograd uspeo u svoju mapu od samo jednog veka da ucrta takve vrste promišljanja i razvoja u književnosti pod stalnim pritiskom istorije, politike, rušenja i dograđivanja.

„Slika grada se oblikuje kroz perceptualni zastor stvoren u nasleđenoj kulturi i preobražen ličnim iskustvom” dodaje Šoške a dodaju i srpski pisci okrenuti urbanoj imaginaciji i urbanoj prozi u XX veku. Od slike grada omeđenog pogledom na uređenu površinu gradske zemlje i osvojenog neba nad gradom „tehnološkim čudima” u kojem pojedinac utiskuje vrline, humanističke ideje oblikovanja idealnog mesta za stanovanje, razvitak duhovnih sfera čovekovih kroz književnost i umetnost, i mogućeg susreta sa drugim, razvijaće se književni grad do samog teksta, kao lavirinta u kojima se ukrštaju istorijski, kulturni, društveni porazi generacija i pojedinaca. Grad će čitati nas same, pod balastom nasleđa predaka, „palanačkog duha” i surove, sive svakodnevice zaprljane, zagađene nad neostvarenom slikom grada kao vrline, idealnog, tog „višnjega Jerusalima”

o kojem je maštao još Konstantin filozof kada je u XV veku u žitiju despota Stefana Lazarevića napisao „I ko je kadar da pisanjem kaže kakav je položaj, izgled i lepota Beograda”.

Kada je početkom januara 1895. godine u kragujevačkom listu „Potpora” objavljena jedna od prvih priča Svetolika Rankovića, naslovom „U XXI veku”, srpska književnost je još uvek bila prevashodno okrenuta ka selu i prošlosti. Iako autor, zagledan u budućnost, nigde direktno ne pominje ime grada u kojem su umesto palanačkih kućica izgrađene „gromade gorostasnih dvorova i palata”, tehnološka čuda na nebu naspram časovničarske starudije iz XIX veka, koju poseduje gimnazijski profesor latinskog jezika, a koji meri i vreme u 2095. godini, čini se da, opisuje prestonicu jednog „mirnog i srećnog” uređenog birokratskog sistema u kojem, naravno, nema mesta za književnost i umetnost. U svetlu ove pripovetke ne čini se onda čudno što je Svetolik Ranković u svojim potonjim romanima (*Gorski car*, *Seoska učiteljica*, *Porušeni ideali*), zagledan u savremenost prikazivao nagone i mračne strane čoveka koji je u neprestanom sukobu sa svetom koji ga okružuje. Takav svet razara i sam život junaka ali i idilične slike seoskog života, zapisujući neukost, primitivizam i zaostalost sredine i ljudi svoga vremena.

Iz istog vremena treba pomenuti pripovetke *Iz beogradskog života* (1891) Sime Matavulja u kojima se java grada dopunjuje snoviđenjima pripovednih likova, religioznom mistikom, čudima i predosećanjem smrti u velikom gradu. Bio to jedan od Matavuljevih načina da mistifikuje usamljenički, gradskim sivilom obojen život junaka iz naroda u gradu.

Ove priče nagoveštavaju jedan smer urbane imaginacije u srpskoj moderni koji će oslikavati položaj čoveka u gradu, način života, intimni svet junaka i osećanje obeskokorenjenosti. (o tome govori Aleksandar Jerkov u pogovoru „Antologije beogradske priče”). Obeskokorenjenost junaka predstavlja poziciju modernog čoveka, bačenog u svet koji nije njegov. To je „došljak iz sveta koji je oblikovala naša realistička pripovetka” u Beogradu, kakav je Čedomir Ilić, junak istoimenog romana Milutina Uskokovića (1914), koji se smatra začetnikom beogradskog romana i nastavljajući zamisli Svetolika Rankovića o romanesknom junaku izneverenih idealata. To je i povratnik iz rata, u međuratnoj književnosti, i pariski đak koji se vraća u Beograd. Tako je i u romanu *Terazije* Boška Tokina gde sama „varoš ima istu sudbinu koju imaju i ljudi”. Gotovo čitava međuratna književnost počiva na urbanoj imaginaciji, a sama forma dela kao da postaje odraz pokidanosti modernog čoveka u razlomljenoj slici grada. Za formu Tokinovog romana „o posleratnom Beogradu”, kako stoji u podnaslovu, važna je tehnika filma i kolažiranja, primetna već na koricama knjige, kroz fotomontažu sastavljenu od slika Beograda (roman je objavljen 1932. godine). Poput trga nekog renesansnog grada, *Terazije* postaju centar iz kojeg novi život grada počinje, mesto sa kojeg se pruža i razliva pogled ka novim predragradima. Mesto na kojem će se sabirati sva nova urbanistička i arhitektonska lica grada i svi portreti tadašnjih stanovnika: od intelektualaca, političara, novinara do činovnika. Mesto dnevnog i noćnog svetla razlamaće gotovo sve segmente gradskog života, političkih, so-

cijalnih, društvenih prilika, odsjaje dalekog sveta. Pokazatelj da će i pojedinac, a samim tim grad, i u narednim decenijama i vekovima počivati i dalje „na disharmoniji”. Na tasovima beogradskih Terazija biće Beograd koji je, samo prividno, nestajao, i Beograd koji se formirao kao evropska varoš. Istok koji nije sasvim iščeznuo i Zapad koji se nije odomaćio. Na tasovima Beograda sedeće „generacije koje u sebi nose raskršća” i prijatelji iz mladosti koji će se na raskršću Terazija rastati a čiji će životi, pogledi, životna promišljanja i duh ubrzanog vremena upravo oblikovati život i izgled grada. Imaginarni, mogućí, idealni grad pretvoriće se u jednu kritiku čitavog društva i nacije:

„Beograd je bio polučaršijski, polumondemski, primitivan, dekorativan, dinamičan, vizantijski, rafinovan, nemoralan, zakulisán, brutalan, temperamentan, nemilosrdan, pijan, bezobziran, familijaran, anahroničan. Besan i bedan u isti mah. Džungla. Far vest. Carstvo komita i advokata. Postojbina patentiranih patriota, lažnih velikih ljudi, snobova, spekulánata, političara koje niko nije voleo a ceo svet trpeo.

Beograd, drevna varoš na ušću Save i Dunava, sa divnim profilom nije imao svoje 'ja'. Nedovršena simfonija.”

Ubrzanje vremena i istorijskih tokova, promena politika, sudari kultura i civilizacija usloviće da se nad hronikama samog grada, kao specifičnih književnih figura, kakve imamo u delima Ive Andrića, oblikuje sam život i svest junaka u gradu. Pad, bombardovanje i rušenje Beograda u Drugom svetskom ratu, a potom i oktobarski dani za oslobođenje projektovaće se i na unutrašnji svet čoveka u pričama Ive Andrića, naslovljenih kao „Beogradske priče” i prvi put objavljenih kao celina 2010. godine. Zajedno sa romanom *Gospođica* (1945), ove priče bi, prema rečima priređivača Žanete Đukić-Perišić mogle da budu jedna moguća hronika Beograda. Nad ruševinama jednog grada i jednog društva, Andrić će u svojim pričama evocirati enterijere kuća, živote i odnose u građanskim porodicama u Beogradu od 1919. godine (kada i sam dolazi u Beograd), promene, slomove i smrt pojedinca uslovljenih spoljnim prilikama: političkim, socijalnim, društvenim i ekonomskim promenama u godinama na kraju Drugog svetskog rata, snagu, ponosom onih ljudi koji će aktivnim učešćem u borbama uspostaviti jedno novo društvo (ratne godine proživio u Beogradu), do imaginarne projekcije novih generacija iz 1994. godine (koje nije doživio) gde se nad dnevnikom ratnih godina dočekuje proslava četrdeset godina od oslobođenja Beograda.

Kraj građanske kulture, samim tim i nestanak jednog Beograda, dolaskom nove klase u oslobođeni Beograd (*Očevi i oci*, 1985. i *Timor mortis*, 1989.), biće uzrok i posledica definitivnog kraha pojedinca, porodice, društva i države na kraju XX veka (*Ubistvo s predumišljajem*, 1993) u delima Slobodana Selenića. Istorija Beograda XX veka oslikaće se i kroz jezik junaka ovih romana. Različiti nanosi dijalekata, argoa i žargona dodatno će potisnuti duh intelektualaca i gospode predratnog Beograda i osnažiti grubu, голу, bahatu stvarnost jednog novog nastupajućeg posleratnog Beograda.

172 Veoma slično Slobodanu Seleniću, kada je u pitanju narativna struktura i jezik koji dodatno boji sliku vremena i prostora i kojim se predstavlja i diferencira i sam život juna-

ka (što je odlika jedne generacije pisaca a pokazatelj povratak realizmu u „prepisivanju života”) napisao Dragoslav Mihailović u romanu *Kad su cvetale tikve* (1968) o bokseru sa Dušanovca. Iako će i ovde kontekst vremena i političkih prilika (godine Informbiroa) u mnogome odrediti tok života junaka ipak će presudno, za njegov identitet, biti odrastanje na beogradskoj periferiji. Tako će se i surovost i vrelna „beogradskog asfalta” ucrtati u svest, jezik i život junaka romana *Kad su cvetale tikve*, predstavljajući u vreme objavljivanja, ne samo političku provokaciju, već i književnu, prikazivanjem grada i pojedinca u jednom drugom svetlu. Interesantno je da će roman Dragoslava Mihailovića otvoriti jedan novi prostor i uticati na formiranje drugačijeg i novog pravca u urbanoj imaginaciji proze i pesničkog jezika grada.

Beograd je tema gotovo svih dela Svetlane Velmar-Janković. U njima se grad oblikuje kao prostor sećanja. *Ožiljak* (1956), *Lagum* (1990) i *Prozraci* (2007) koji prerastaju u metaforu sećanja na grad i odrastanje nad presudnim ratnim godinama. U realističkom proseyu romana ukrstiće se perspektive ličnog, porodičnog, istorijskog, ideološkog i političkog Beograda XX veka, koji će se, zajedno s pričama o dorćolskim ulicama (*Dorćol*, 1981) i Vračaru čija priča započinje opisom iz XV veka i prostire se do poslednjih godina XX veka (*Vračar*, 1994), učiniti kao priprema za istoriografsku knjigu o Beogradu, objavljenu 2011. godine, *Kapija Balkana – brzi vodič kroz prošlost Beograda*. U maniru svojih romana, književnica gotovo lirski pripoveda o istoriji grada, od njegovog osnivanja do XX veka. Godine kada se uspostavljalo demokratsko srpsko društvo, od 1903. do 1914. mnogi su opisivali kao zlatne, dok ih Svetlana Velmar Janković vidi kao teške i „posute svetlucavim prahom razigranog uma srpskih naučnika, graditelja i umetnika.”

U tim teškim godinama Stojan Novaković napisao tekst *Nakon sto godina* o Beogradu kao skladnom gradu, u čijem središtu stoji dom kulture sa Dositejevim imenom. 2011. Godine. Po mnogo čemu njegov opis grada ostaće i dalje nedosanjan san.

Na početku XXI veka, nedosanjan san o gradu „večitog podneva, bez sutona i senke”, pojaviće se kao prolog i poetski refren u romanu Vladimira Pištala *Milenijum u Beogradu* (2000). U realnosti koju prikazuje roman, biće to Beograd u poslednjim decenijama XX veka, grad u rascepima koje su donele devedeste: nad „duhovnim” urušavanjem od strane njegovih stanovnika i „telesnim” rušenjem u bombardovanju 1999. godine. Fragmenti jednog vremena i odrastanja jedne generacije čiji se emotivni, prijateljski i životni oslonci gube nad ratovima, emigracijama, nad „roditeljskim grehom” a onda i nad istorijom grada „nezaceljenih rana” predstavljajući će potragu glavnog junaka za mozaikom koji će sakupiti sve te oprečne detalje svog života mozaik na kojem će, konačno, biti ispisano: „Beograd to sam ja!”

Beograd u XXI veku biće još jednom dat u poređenju sa prošlim vremenima u romanima Mirjane Đurđević. Već samim naslovom *Kaja, Beograd i dobri Amerikanac* (2010), autorka postavlja grad kao jedan od junaka svog romana. To je predratni Beograd na čijim mapama se traži mogućnost „jednog Beograda u kojem niste živeli”, kako

stoji u podnaslovu romana, kao slika građanskog sveta u kome je drugost dobrodošla i prihvatata se, bilo da je reč o maloj budističkoj zajednici nastanjenoj na periferiji grada, bilo da je reč o „dobrom Amerikancu“, diplomati u centru Beogradu. Preispitivanje stavova, uvreženih mišljenja i predrasuda, stereotipa današnjeg čitaoca dozvoljava da se grad, u romanu, jednim delom razvija u drugom pravcu od onoga što je zapisano i u zemljišnim knjigama. Svojom drugom stranom, podvući će u romanu paralele sa današnjicom Beograda. Otuda ovo postaje priča i o Beogradu u kojem danas živimo i koji se ne razlikuje mnogo od onog predašnjeg, pa čak ni u opstajanju „društva za ulepšavanje Vračara“. Narav Beograda, Mirjana Đurđević produbiće studijama naravi i karaktera u narednom romanu *Bremasoni* (2011), u kojem će sliku Beograda upotpuniti pisci Branislav Nušić i Borislav Pekić. Kroz likove pisaca posredno će progoviriti i njihova dela, bar ona posvećena Beogradu. (*Hodočašće Arsenija Njegovana* Borislava Pekića, gotovo sve drame Branislava Nušića i knjiga *Beograd nekad i sad*)

Mape i duh savremenog Beograda oslikace se u romanu *Mango* (2008) Ljubice Arsić, kroz potragu glavne junakinje za izgubljenim identitetom nad trivijalnošću i prazninom življenja. Na ivici nebitisanja, prozirnosti, bezličja u kojem sve postaje jedno i ništa, bez obzira da li ste u revii i sjaju centra ili na periferiji neostvarene svakodnevice, junakinja će na mapi Beograda ucrtati ulice, kafiće, radnje i ljude koji će izgraditi mesto u kome će nedostatak ljubavi, komunikacije, mudrosti, znanja biti prikriven „svetom mrtvih, šarenih krpica.“ U takvom gradu slatkasti ukus manga prelazi u otužnu gnjilež, ljudsko postaje izgubljeno u svetu stvari i predmeta, a slika grada pretvara se u stanje uma samog pojedinca. Naslov knjige raslojava se na definiciju manga kao voća i naziva jedne robne marke čija se prodavnica nalazi u centru Beograda. Nije li ta vrsta i egzistencijalne i duhovne ugroženosti savremenog čoveka i njegovog opstanka u gradu o kojoj govori Ljubica Arsić zapravo dostizanje sreće, mirnog i lagodnog života čiji vrhovni principi postaju jelo, piće i odelo u ironizovanom pogledu na XXI vek Svetolika Rankovića, navedenog na početku teksta!?

Na kraju, možda, još jednom se zagledati u beogradsko nebo, prostrano i visoko, promenljivo a uvek lepo, kako piše Andrić u romanu *Gospođica*:

„Uvek lepo i bogato, kao naknada ovoj čudnoj varoši za sve ono čega u njoj nema i uteha zbog svega onog što ne bi trebalo da bude.“

Svakako, na kraju ove jednovjekovne šetnje, po jednoj od mogućih mapa književnog Beograda, ucrtati velikim slovima još jedno ime.

Miloš Crnjanski nije napisao roman o Beogradu ali je napisao poemu *Lament nad Beogradom* (1962), čiji će stihovi uvek biti prva i poslednja primisao o gradu, čak i onda kada je Beograd najudaljeniji.

Ti, međutim, sjaš, i sad, kroz san moj tavnii,
kroz bezbroj suza naših, večan, u mrak, i prah.
Krv tvoja ko rosa pala je na ravni,
ko nekad, da hladi tolikih samrtnički dah.

Grlim još jednom na Tvoj kamen strmi,
 I Tebe, i Savu, I Tvoj Dunav trom.
 Sunce se rađa u mom snu. Sini! Sevni! Zagmi!
 Ime tvoje, kao iz vedrog neba grom. A kad i meni odbije čas stari sahat Tvoj,
 To ime će biti poslednji šapat moj.

Literatura:

- Andrić, Ivo. 1992. *Gospodica, Sabrana dela*, III. Beograd: Prosveta- Oktoih- SKZ-BIGZ
- Crnjanski, Miloš. 2008. *Lirika Itake i komentari*. Beograd: Štampar Makarije-Oktoih
- Deretić, Jovan. 1996. *Istorija srpske književnosti*. Beograd: Trebnik
- Jerkov, Aleksandar. 1994. *Antologija beogradske priče* (pogovor). Beograd: Vreme knjige
- Pištaló, Vladimir. 2000. *Milenijum u Beogradu*. Beograd: Narodna knjiga
- Tartalja, Ivo. 1989. *Beograd XXI veka*. Beograd: SKZ
- Tokin, Boško. 2011. *Terazije, Romani srpske avangarde*, prir. Gojko Tešić. Beograd: Službeni glasnik
- Vladušić, Slobodan. 2008. „Urbano kao izazov”. prir. Slobodan Vladušić, *Polja* 453, Novi Sad

---

Abstract: Literature in a century old literary map of Belgrade

This essay represents highlights in a century old literary map of Belgrade. Chronologically selected literary works show development of urban image, caused by different developments and tendencies of the twentieth century literature as well as by history, social and cultural changes. Cultural clashes, between the inherited one and the culture of the individual are causing the city metamorphosis portrayed in the Serbian literature of XXI century. In the „novel about Belgrade” or „Belgrade novel” the new hero or character will be born. Looking into old or contemporary of the city it will try to find the true self in the big city and identify itself with the Belgrade as it is.

Keywords: Belgrade, Serbian literature, Belgrade novel, urban image, urban identity